

VROUWEN IN RUSLAND

Bas van der Plas

VROUWEN IN RUSLAND

tussen aanrecht en oorlog

Uitgeverij INSUDOK | Narva 2024

Titel: VROUWEN IN RUSLAND... tussen aanrecht en oorlog

© 2024 Bas van der Plas/INSUDOK

Ontwerp omslag: Larissa Smirnova

Uitgegeven door: INSUDOK, Narva

Email insudok@gmail.com

ISBN: 978 907 653 9300

NUR: 686

Alle rechten voorbehouden. All rights reserved.

www.booksupport.nl

INHOUD

Inleiding	7
1. Historisch overzicht	27
2. Vrouwen in de Sovjet-Unie	55
3. Sovjet feminisme	71
4. Het einde van de Sovjet-Unie	91
5. Na de Sovjet-Unie	103
Intermezzo: 4 vrouwen	115
6. Traditionele waarden	137
7. Mensenrechten.	159
8. Vrouwen in de politiek	169
9. Vrouwen voor vrede	183
Intermezzo: een Russische tragedie	199
Literatuur	203

“Violence against women is perhaps the most shameful human rights violation, and it is perhaps the most pervasive. It knows no boundaries of geography, culture or wealth. As long as it continues, we cannot claim to be making real progress towards equality, development and peace.”

Kofi Annan

“Personne n’est plus arrogant envers les femmes, plus agressif ou méprisant, qu’un homme inquiet pour sa virilité.”

Simone de Beauvoir, Le deuxième sexe (1949)

INLEIDING

VROUWEN IN RUSLAND...

...tussen aanrecht en oorlog

Al langere tijd liep ik met het idee voor dit boek rond. Maar steeds waren er andere prioriteiten. Totdat berichten in de pers het onderwerp actueel maakten. Enerzijds goed nieuws, anderzijds slecht nieuws. Het goede nieuws is dat er onder vrouwen een actieve vredesbeweging ontstaan is die zich niet laat intimideren door de repressie van het bewind van Poetin. Het slechte nieuws is dat diezelfde Poetin de repressie tegen vrouwen verder heeft opgevoerd, door vrouwen te reduceren tot broedmachines en van abortus een misdaad te maken. De verschuiving naar ‘traditionele waarden’ is een stok waarmee eenieder geslagen kan worden die het niet met Poetin en zijn bondgenoten in de Russisch Orthodoxe kerk eens is. Dat dit des te meer voor vrouwen geldt zal uit de inhoud van dit boek duidelijk worden.

Onderstaand geef ik een overzicht van de problemen van vrouwen in de Sovjetperiode en daarna. Dit zal elders in het boek verder worden uitgewerkt. Het is geen wetenschappelijk boek, maar een populaire inleiding op het vrouwenvraagstuk in Rusland. Daarom heb ik ook het aantal noten beperkt.

De titel is ontleend aan het gezegde dat ‘het enige recht dat vrouwen hebben is het aanrecht’, waar het in het huidige Rusland steeds meer naar toe lijkt te gaan, en de oorlog spreekt voor zich. Voor het schrijven van dit boek heb ik van veel bronnen gebruikgemaakt. Ze zijn opgenomen in het literatuuroverzicht en waar nodig genoemd in de noten bij de diverse hoofdstukken.

De ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in de Russische Federatie is de afgelopen jaren toegenomen door het ontbreken van een duidelijk overheidsbeleid bij het aanpakken van het probleem, of de onwil om dat te doen, en een toename van de propaganda van de zogenaamde ‘traditionele waarden’. De patriarchale verhoudingen zijn aangescherpt in de rolverdeling tussen vrouwen en mannen. Dit heeft geresulteerd in verhoogde kwetsbaarheid van vrouwen, inclusief de groei van geweld tegen vrouwen, discriminatie op het werk en gebrek aan kansen in de politiek. Zoals tijdens de Covid-19 pandemie is aangetoond, heeft deze patriarchale rolverdeling vrouwen nog kwetsbaarder gemaakt, met een verdubbeling van hun huishoudelijke werk en toenemend huiselijk geweld. Vrouwenorganisaties staan in de voorhoede van het verlenen van diensten aan slachtoffers van geweld en pleiten voor verandering bij gebrek aan steun van de kant van de overheid. De zogenaamde ‘speciale operatie’ in Oekraïne heeft ook laten zien dat vrouwen in Rusland actief protesteren, zich organiseren om het Oekraïense volk te helpen en weerstand op te bouwen. Maar een toenemende repressie van de kant van de overheid is het antwoord hierop.

Artikel 19 van de Grondwet van de Russische Federatie stelt dat: 1. Iedereen is gelijk voor de wet en de rechtbank; 2. De staat garandeert de gelijkheid van de mensen- en burgerrechten en vrijheden ongeacht geslacht, ras, nationaliteit, taal, afkomst, eigendom en officiële status, woonplaats, houding ten opzichte van religie, overtuigingen, lidmaatschap van openbare verenigingen, evenals andere omstandigheden.

De afgelopen jaren is de gelijkheid in Rusland tussen mannen en vrouwen volgens de *Global Gender Gap Index-ranglijst* aan het afnemen, waar Rusland daalde van de 75e naar de 81e plaats. Sterker nog, volgens de scorekaart gepubliceerd in maart 2022 door het ‘*Women, Busi-*

ness and Law' project van de Wereldbank scoort Rusland 73,1 op 100, wat lager is dan de gemiddelde regionale score van 84,1 waargenomen in heel Europa en Centraal-Azië. Discriminatie van vrouwen in Rusland wordt daarin tot op zekere hoogte officieel erkend op gebieden als de arbeidsmarkt, politieke participatie en loopbaanontwikkeling, maar het wordt ontkend op gezinsgebied, in situaties van geweld tegen vrouwen en in de reproductieve sfeer. ¹

Enkele van de belangrijkste problemen voor vrouwen in Rusland zijn de volgende:

- Lonen: het loon van vrouwen is 28 procent lager dan dat van mannen voor hetzelfde type van tewerkstelling;
- Veiligheid: volgens statistieken van de nationale hulplijn van het ANNA Center, een NGO die geweld tegen vrouwen tracht te voorkomen, neemt huiselijk geweld toe, vooral sinds het gedecriminaliseerd is naast seksueel geweld en seksuele intimidatie;
- De feminisering van armoede: alleenstaande moeders behoren nog steeds tot de armste bevolkingsgroepen, en zijn niet sociaal en financieel beschermd; vrouwen krijgen vaak geen loopbaanpromotie vanwege een bevooroordeelde houding tegenover het moederschap als onstabiele beroepsbevolking;
- Stereotypen en seksisme: vrouwen worden gedwongen rekening te houden met de 'norm' en 'speciale vrouwenplicht' zoals opgelegd door de samenleving in plaats van zich te concentreren op hun werkelijke tendensen en talenten.

In de moderne Russische samenleving zijn zowel gewone burgers als degenen die beslissingen nemen op staatsniveau onderworpen aan de invloed van de meest voorkomende (traditionele) stereotypen over mannen en vrouwen, wat leidt tot tegenstrijdigheden in het sociaal

1) *Document - WB - Women, Business and the Law 2022 (unhcr.org)*

beleid. De patriarchale renaissance die wordt waargenomen in Rusland en de consolidering van bestaande stereotypen en patriarchale attitudes in de publieke opinie heeft een aanzienlijke invloed op het bestaan en zelfs de groei van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen.

Tegelijkertijd worden deze stereotypen gepromoot door de Russisch Orthodoxe Kerk en door de staat in de vorm van openbare oproepen voor het behoud van de zogenaamde traditionele gezinswaarden, die in essentie werden geformuleerd in de 15e eeuw, de zogenaamde '*domostroy*'. Dit is een poging om de verworvenheden van gelijkheid verkregen tijdens de Sovjetperiode te vervangen door rigide regels die 500 jaar geleden werden gecreëerd, waardoor de kwetsbaarheid van vrouwen toenam. De aanpak is zichtbaar op verschillende gebieden, van gezinsleven tot arbeidsrechten, van reproductieve gezondheid tot de politieke participatie van vrouwen. Soms wordt discriminatie eufemistisch verklaard door motieven van 'zorg voor vrouwen'.

Stereotypen en patriarchale opvattingen/tradities spelen de hoofdrol bij het in stand houden en bestendigen van ongelijkheid op alle gebieden, vooral in de familie. Stereotypen zorgen niet alleen voor ongelijkheid, maar ondersteunen, versterken en rechtvaardigen het. De aanwezigheid van discriminatie op grond van geslacht in het gezin blijkt uit het feit dat vrouwen nog steeds meer tijd investeren in onbetaald huishoudelijk werk, kinderopvang en het onderhouden van familiebanden dan mannen doen.

Uit onderzoeksresultaten blijkt dat een vrij groot deel van de Russische bevolking zich inzet voor traditionele stereotypen. Dat blijkt uit een onderzoek van het NAFI analytisch centrum in mei-juni 2019 met de steun van Google en de Raad van het Euraziatische Vrouwenforum:

- 71 procent van de Russen deelt de mening dat het belangrijkste doel van een vrouw is om een moeder en een goede huisvrouw te zijn.
- 89 procent van de vrouwen vindt dat een man voor zijn gezin moet zorgen, en alleen 45 procent is het eens met de stelling dat een vrouw voor zichzelf moet zorgen.
- Hoewel 55 procent van de getrouwde Russen opmerkt dat de meest verantwoordelijke beslissingen in hun gezin gezamenlijk worden genomen door man en vrouw, worden in 29 procent van de gezinnen deze beslissingen alleen door een man genomen, en in slechts 15 procent door een vrouw.
- 32 procent van de Russen vindt dat een vrouw moet kiezen tussen een carrière en een gezin, en dit standpunt komt vaker voor bij degenen die kinderen hebben.

Vrouwen maken voor 16 procent deel uit van de Doema, het parlement, in Rusland. Het belangrijkste is dat het niet gaat om het aantal vrouwen, maar om de mate van geslachtsgevoeligheid van mannen en vrouwen aan de macht, want dit bepaalt het beleid en de wetgeving in Rusland. ‘Geslacht’ wordt hier evenwel beschouwd als taboe, maar de versterking van het begrip ‘*traditionele waarden*’, waarin God centraal staat en de traditionele gezinswaarden (huwelijk van een man en een vrouw) zijn vastgelegd in de Grondwet.

De Covid-19-pandemie die in 2020 uitbrak, heeft de hele wereld getroffen en alle aspecten van de samenleving. Tegelijkertijd hebben de manifestaties van de pandemie verschillende bevolkingsgroepen op verschillende manieren beïnvloed. Bijvoorbeeld inkomensongelijkheid heeft de kansen om geïsoleerd te leven en de toegang tot voedsel en medicijnen aangetast. Vrouwen zijn een van de meest kwetsbare groepen geworden als gevolg van een combinatie van verschillende

factoren. Het meeste medische personeel is bijvoorbeeld vrouw. In Rusland zijn meer dan 71 procent van de artsen en meer dan 95 procent van het verplegend personeel (volgens het ministerie van Volksgezondheid) vrouwen. Dit betekent dat het vrouwen zijn die vaak als eersten geïnfecteerde mensen ontmoeten.

Een ander belangrijk negatief gevolg van de Covid-19-pandemie was het regime van zelfisolatie/afsluiting, waarin discriminatie tot uiting kwam in het gezin, met als gevolg de toename van huiselijk geweld. Een verdere toename van het aantal gevallen van huiselijk geweld, maar ook een toename van ernstig geweld in korte tijd werd veroorzaakt door de volgende feiten:

Terwijl ze in lockdown of zelfisolatie zitten, zullen vrouwen en kinderen waarschijnlijk ook meer tijd doorbrengen met daders, waardoor de dreiging escaleert van huiselijk geweld; geweld voedt zich met isolatie, wat het veel gemakkelijker maakt voor een dader om zijn controle uit te voeren.

Tijdens de lockdown die in maart 2020 begon, werd al snel duidelijk dat een toename van huiselijk geweld tegen vrouwen onvermijdelijk was. Het is een erkende factor dat huiselijk geweld gedijt bij isolatie, en de lockdown werd een ideale situatie voor geweldplegers – in combinatie met een gebrek aan een adequaat staatsreactiesysteem bestaande uit wetgeving, definitie van huiselijk geweld, straatverboden en beschermende bevelen en voldoende schuilplaatsen. De Russische mensenrechtencommissaris Tatiana Moskalkova heeft publiekelijk verklaard dat sinds 10 april 2020 het aantal gevallen van huiselijk geweld meer dan verdubbeld was, van 6.054 tot ongeveer 13.000 per maand. Daarentegen heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken op 14 mei 2020 een verklaring vrijgegeven dat het aantal huiselijke misdrijven in vergelijking met dezelfde periode in 2019 met 9 procent

was afgenomen. Vrouwenorganisaties verklaren deze discrepantie door het ontbreken van een effectief systeem van reactie op huiselijk geweld. Tijdens de lockdown richtten de wetshandhavinginstanties hun inspanningen vooral op controle over de naleving van de plicht tot isolatie.

In de situatie van decriminalisering van huiselijk geweld, zijn er geen wettelijke bepalingen voor oprichting van een staatsysteem voor reactie op huiselijk geweld. Slachtoffers van huiselijk geweld bleven daardoor totaal onbeschermd.

De reactie van de staat op gevallen van huiselijk geweld werd ook onderbroken vanwege quarantaine. Er waren meldingen van vrouwen die gedwongen waren hun huizen in quarantaine te ontvluchten omdat ze het slachtoffer waren van huiselijk geweld, maar ze konden nergens heen omdat opvangcentra van de staat documenten vereisen die moeilijk te verkrijgen zijn en sommige schuilplaatsen werden gesloten.

Op 2 april 2020 deden zeven vooraanstaande Russische ngo's, die met slachtoffers van huiselijk geweld werken, een beroep op de Russische regering voor het onderhoud van schuilplaatsen en andere vormen van overheidsregulering. De regering heeft geen gehoor gegeven aan de oproep.

In juli 2020 schreef dezelfde groep vrouwenorganisaties een gezamenlijk rapport over de situatie van huiselijk geweld tijdens de lockdown. In het rapport verstrekten ngo's bewijs van een toegenomen vraag van overlevenden naar hun diensten tijdens de lockdown. Bijvoorbeeld het aantal telefoontjes naar de Nationale Hulplijn ANNA Centrum groeide met 74 procent van maart tot mei 2020, en 69,5 procent van de vrouwen die de hulplijn belden meldden een snelle escalatie van geweld tijdens de lockdown.

De ontoereikendheid in reactie op huiselijk geweld tijdens de lockdown was voorspelbaar op basis van bekende factoren, zoals de decriminalisering van fysiek geweld in intieme relaties in 2017. In het najaar van 2016 schreef een lid van staatsraad, de eerste kamer van het parlement, Elena Mizoelina, een voorstel waarin ze de decriminalisering van geweld in privérelaties bepleitte. Het initiatief werd gesteund door andere leden van beide kamers van het parlement en ging in stemming in januari 2017. Het werd wet in februari 2017 na ondertekening door de president.

Decriminalisering werd niet alleen gevaarlijk voor de veiligheid van duizenden Russische vrouwen die het slachtoffer zijn van huiselijk geweld, maar dit besluit heeft ook een signaal afgegeven dat de staat geweld in het gezin niet als een strafbaar feit en een schending van mensenrechten van vrouwen beschouwt.

Decriminalisering was een signaal dat huiselijk geweld geen strafbaar feit is en het geeft daders onvermijdelijk een groter gevoel van strafeloosheid. Deze verandering in de wetgeving kwam in combinatie met een aantal andere factoren binnen de huidige situatie in Rusland: (a) de conservatieve golf tegen gelijkheid van mannen en vrouwen op staatsniveau; (b) bevordering van conservatieve religieuze opvattingen, zowel door een aantal ultraconservatieve groeperingen als door bepaalde staatsambtenaren;² (c) de verdediging van huiselijk geweld als onderdeel van ‘traditionele waarden’ van ultraconservatieve groeperingen en ook enkele staatsfunctionarissen; en (d) toenemende druk over het maatschappelijk middenveld (wet buitenlandse agenten).

De huidige oorlog in Oekraïne heeft niet alleen vrouwen getroffen, maar zal ook leiden tot een toename van geweld in de toekomst. Nu

2) Zie hiervoor: *Bas van der Plas, Zwarte Zon, Den Haag 2013*

bestaat de beweging tegen geweld tegen vrouwen ook in de vorm van een informeel nationaal netwerk van ongeveer niet-gouvernementele organisaties. Er zijn ook regionale netwerken in sommige regio's van Rusland die deel uitmaken van het Landelijk Netwerk. Momenteel zijn ngo's van vrouwen de belangrijkste bron van steun voor overlevenden van huiselijk geweld, maar het is moeilijk te voorspellen hoeveel organisaties onder de huidige omstandigheden in actie kunnen blijven.

De nieuwste ontwikkeling toont aan dat de vrouwenbeweging in Rusland een krachtig standpunt inneemt tegen de 'speciale militaire operatie' in Oekraïne; een van de meest levendige voorbeelden is Feminist Anti-war Resistance (FAR), dat een groeiende beweging van activisten is.

Sinds de Russische invasie van Oekraïne is het niveau van geweld tegen vrouwen in Rusland toegenomen en heeft de Staat plotseling weer een belang bij de controle op reproductierechten. Sinds het begin van de oorlog in Oekraïne waren er veel gevallen van seksueel en fysiek geweld tegen vrouwen door militairen die terugkwamen uit Oekraïne. Het aantal seksmisdaden door Russisch militair personeel is in 10 jaar 4,5 maal gegroeid. In 2023 kregen Russische militaire rechtbanken in 28 regio's te maken met 64 gevallen van seksmisdaden, hoger dan het was in 2021, voor de oorlog.

Na februari 2022 begon de staat met de repressie van degenen die kwesties van vrouwenrechten in Rusland aan de orde stelden. Rusland lijdt in de oorlog met Oekraïne enorme verliezen aan manschappen en de staat gelooft dat het vrouwen zijn, wier rechten en vrijheden naar de achtergrond zijn gedrongen door de oorlog, die voor vervanging moeten zorgen.

Na februari 2022 begonnen overheidsfunctionarissen steeds meer aandacht te besteden aan de demografische problemen van Rusland. Maar de oplossingen die zij aandragen zijn discutabel. “Er is een tendens dat een vrouw een opleiding moet volgen, daarna carrière moet maken, zichzelf van een basis van leven moet verzekeren en alleen daarna kan nadenken over het krijgen van kinderen op een daarvoor moeilijke leeftijd,” verklaarde minister Moerasjko in juli 2023 tijdens een zitting van de Staatsdoema, het parlement, waar hij dat een ‘verdorven praktijk’ noemde. Volgens Moerasjko zou het tegenovergestelde moeten worden uitgelegd aan meisjes die van de schoolbanken komen, namelijk dat je eerst kinderen moet krijgen voordat je een carrière kon opbouwen. En aanvullend stelde hij ook dat er een ‘strikte controle’ op abortus moest komen.

Ook de kerk probeert te lobbyen voor een verbod op abortus in Rusland. Aan het begin van 2023 deed patriarch Kirill, de hoogste vertegenwoordiger van de kerk in Rusland, aan de Staatsdoema het voorstel om abortussen uit te sluiten van de verplichte ziektekostenverzekering. “De tijd is gekomen,” zo verklaarde hij, “om abortus te verwijderen van de zogenaamde diensten die medische handelaren aanbieden om te profiteren van andermans zorgen.”

In januari 2024 deed Fjodor Loekjanov, het hoofd van de patriarchale commissie, opnieuw een oproep om abortus te verbieden, zelfs wanneer er een medische indicatie is dat de gezondheid van het kind een risico loopt. Van de kant van de *Feminist Anti-War Resistance* werd erop gereageerd met de woorden: “Een mensenleven in Rusland wordt niet gewaardeerd, dat heeft te maken met de oorlog. En mannelijke gezagsdragers beweren openlijk dat de missie van een vrouw eruit bestaat om de geboortecijfers in het land op te krikken.”

Er zijn 20 miljoen meer vrouwen dan mannen in Rusland (een verhouding van ongeveer 7 vrouwen op elke zes mannen). De belangrijkste reden is dat mannen veel jonger sterven dan vrouwen. Ook na de Tweede Wereldoorlog waren er veel meer vrouwen dan mannen. Als gevolg van de sterfgevallen in de Tweede Wereldoorlog waren er in 1946 20 miljoen vrouwen in de werkende leeftijd meer dan mannen.

Toch wordt het Russische openbare leven nog steeds gedomineerd en bestuurd door mannen. Vrouwen blijven sociaal afhankelijk. Drieënzeventig procent van de werkloze bevolking is vrouw, en vrouwen ontvangen slechts ongeveer 40 procent van de salarissen van mannen. Vrouwen zijn ook ondervertegenwoordigd in politieke organen. In het gezin is de situatie tegenstrijdiger. Ongeveer 40 procent van alle Russische gezinnen kan als grotendeels egalitair worden beschouwd. Russische vrouwen, vooral stadsvrouwen, zijn sociaal en financieel onafhankelijker van hun man dan ooit tevoren. Heel vaak dragen vrouwen de hoofdverantwoordelijkheid voor het gezinsbudget en voor het oplossen van de belangrijkste problemen van het huiselijk leven. Russische echtgenotes en moeders zijn vaak sterk, dominant en zeker van zichzelf. Aan de andere kant is hun gezinslast aanzienlijk groter dan die van de man en soms absoluut ondraaglijk. De lengte van de werkweek was in de jaren tachtig voor vrouwen even lang als voor mannen. Toch moesten vrouwen twee tot drie keer meer uren aan huishoudelijk werk besteden dan mannen.³

De eerlijke verdeling van huishoudelijke taken is een doorslaggevende factor in tevredenheid met en de stabiliteit van het huwelijk. Wederzijdse beschuldigingen en ruzies over wie wie uitbuit, zijn een typisch kenmerk van Russische perscommentaren. Vrouwen klagen hartstochtelijk en bedroefd over het gebrek aan 'echte mannen', ter-

3) Igor S. Kon, *The sexual revolution in Russia 1995* pag. 129-157

wijl mannen klagen over het uitstervende ras van vrouwen die vrouwelijke tederheid en genegenheid tonen.

Als gevolg hiervan is de oppositie tegen het idee van gendergelijkheid sinds de jaren zeventig toegenomen en verbreed. Mannen vinden het pijnlijk om hun oude privileges te verliezen en de onzekerheid van hun sociale status te accepteren. Vrouwen voelen zich bedrogen omdat ze onder een dubbel juk staan. Als gevolg hiervan is er een sterke beweging van conservatieve krachten, die ervan dromen de klok terug te draaien naar tijden die niet alleen pre-Sovjet waren, maar ook vóór de industriële revolutie en Peter de Grote. Het zou een terugkeer zijn naar de middeleeuwse huishoudregels (*Domostroi* genaamd), een conservatieve utopie. Hoe zwaar het leven ook is voor de huidige Russische vrouwen, de overgrote meerderheid zou er nooit mee instemmen hun sociale rol te reduceren tot alleen echtgenote en moeder.

In het communistische tijdperk was het socialistische beleid erop gericht mannen en vrouwen op alle gebieden als gelijken te behandelen, maar bepaalde economische eisen meer dan de ideologische richtlijnen van Marx en Engels de rollen die vrouwen speelden in de economie en de beroepsbevolking. Pas tijdens de perestrojka werden vragen gesteld over het sociale welzijn van vrouwen in plaats van het economische welzijn van de staat.

Igor S. Kon schreef in de *The sexual revolution in Russia*: “Een belangrijke slogan van de Oktoberrevolutie van 1917 was de bevrijding van vrouwen en het instellen van volledige wettelijke en sociale gendergelijkheid. Het Sovjetregime heeft alle vormen van wettelijke en politieke discriminatie van vrouwen ingetrokken. Een groot aantal vrouwen werd aangetrokken door industriële arbeid, onderwijs en openbare activiteiten. Net als alle andere acties van de bolsjewieken was het programma echter naïef en onrealistisch. Alle historische, cul-

turele, nationale en religieuze verschillen tussen mannen en vrouwen werden genegeerd of louter gezien als ‘reactionaire overblijfselen uit het verleden’, die met politieke middelen konden en moesten worden verwijderd.”⁴

Sovjetpropaganda schein op over het feit dat vrouwen voor het eerst in de geschiedenis betrokken waren bij het sociaal-politieke en culturele leven van het land. Tegen de tijd dat de Sovjetgeschiedenis zijn hoogtepunt bereikte, bestond 51 procent van de beroepsbevolking uit vrouwen. Het percentage vrouwen met een universitaire opleiding was zelfs hoger dan dat van mannen en in beroepen als onderwijs en geneeskunde domineerden vrouwen absoluut. Toch was het niet zozeer een gelijkschakeling als wel een vervrouwelijking van de lagere niveaus van de beroepshiërarchie. Vrouwen bekleedden de slechtst betaalde en minst prestigieuze banen en waren schromelijk ondervertegenwoordigd in de hogere regionen van de arbeidsmarkt. Het gemiddelde salaris van vrouwen was een derde lager dan dat van mannen. Met de overgang naar een markteconomie en de algehele economische ineenstorting na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie is de positie van vrouwen sterk verslechterd. Ondernemers willen nu eenmaal geen vrouwen die zwanger kunnen worden of moeders met grote gezinnen aannemen.

Volgens sociologen in communistische landen bestond feminisme niet. Vrouwen dachten gewoon in termen van overleven en dingen voor elkaar krijgen. Zij waren vaak degenen die moeilijke, maar noodzakelijke taken moesten uitvoeren, zoals het vinden van een loodgieter, een elektricien, een timmerman of een fatsoenlijke dokter als er een probleem was. Het communistische systeem stelde vrouwen in staat om buitenshuis te werken, wat uiteindelijk hun werklust verdub-

4) *ibid.* pp. 51

belde - omdat er nog steeds van hen werd verwacht dat ze voor het huis zorgden en de kinderen opvoedden. Veel Russische vrouwen in het Sovjettijdperk klaagden dat ze 'permanent uitgeput' waren. Ze werkten fulltime en moesten het ontbijt klaarmaken en hun kinderen naar school brengen voordat ze naar hun werk gingen. Na het werk moesten ze in de rij wachten op levensmiddelen en als ze thuiskwamen, kookten ze de maaltijden zonder apparaten die westerlingen als vanzelfsprekend beschouwden. Tegen de tijd dat ze de afwas deden en hun kinderen in bed stopten, zakten ze uitgeput in elkaar, om de volgende dag wakker te worden en het allemaal opnieuw te doen. Hun echtgenoten hielpen niet veel. Ze weigerden mee te werken in het huishouden en ze waren vaak veeleisend en onbeleefd tegen hun vrouw.

Een typische vrouw in het communistische tijdperk stond om 04.00 uur op in een krap appartement met haar familie en ouders om het ontbijt voor iedereen klaar te maken en haar kinderen naar school te brengen. Vervolgens nam ze een drukke tram naar haar werk. Om 14.00 uur kwam ze van haar werk en haastte zich vervolgens naar de slagerij met een bonkaart en ging in de rij staan voor vlees en daarna haastte ze zich naar een andere winkel om in een andere rij te wachten op groenten. Toen ze bij haar flatgebouw aankwam, liep ze de trap op omdat de lift het niet deed, maakte eten klaar, deed de afwas en ging naar bed.

Er waren weliswaar wetten die stelden dat beide echtgenoten een gelijk deel van het huishoudelijk werk en de zorg voor de kinderen moesten dragen. Er waren echter geen straffen voor degenen die de wet overtraden. Met minder huishoudelijke apparaten dan hun westerse tegenhangers, besteedden Sovjet-huisvrouwen tussen de 35 en 40 uur per week aan huishoudelijke taken. Hun echtgenoten minder dan 20 uur.